

en van dezen bezweken na Japans capitulatie nog velen aan de gevolgen van hun inzet.

★

Hoeveel Indonesiërs gedurende de Japanse bezetting als 'werksoldaten' moesten zwoegen, is niet precies bekend – in '51 was de officiële schatting van de Indonesische regering: viermiljoenhonderdduizend. De meesten van dezen werden, schijnt het, slechts betrekkelijk korte tijd ingezet en werden ook niet van de eilanden afgevoerd waarop zij woonachtig waren; daar hadden de Japanners al niet voldoende schepen voor. Op Java zijn veruit de meesten dichtbij hun woonplaats aan het werk gezet, naar wij aannemen: voor korte tijd of voor korte perioden. Langer is gewerkt door twee groepen: de *romoesja's* die uit hun woonplaats naar andere delen van Java werden overgebracht, en de *romoesja's* die, zoals de aan de Pakanbaroe-spoorweg ingezette groep, overzee werden getransporteerd.

Er is evenmin bekend, hoevele *romoesja's* als gevolg van *razzia's* in Japanse handen vielen, hoevelen zichzelf aanmeldden omdat zij geen kans zagen op andere wijzen in hun levensonderhoud te voorzien, en hoevelen door de inheemse bestuurders tot vertrek werden gedwongen. Aannemelijk is het dat het aantal vrijwilligers in '42-'43 afnam, toen op Java hier en daar bekendgeworden was dat de Japanners de *romoesja's* slecht plachten te behandelen. Bovendien gingen de Japanners van eind '43 af systematisch de inheemse bestuurders (de regenten, de districts- en onderdistrictshoofden en de *desa*-hoofden) inschakelen. Daarvan is de achtergrond bekend. Er vond namelijk begin oktober '43 in Singapore een conferentie plaats van de hoofden van de afdelingen-arbeidsinzet van de hoofdkwartieren der verschillende legers in het *Nanjo*-gebied en daar werd afgesproken dat Java het grote reservoir zou zijn waaruit al die legers de arbeidskrachten zouden putten die zij nodig hadden. Nadien richtte het Japanse Zestiende Leger op Java een centraal arbeidsbureau op als deel van het departement van Binnenlandse Zaken. Het bureau droeg er zorg voor dat aan de inmiddels opgerichte Centrale Adviesraad de vraag werd voorgelegd, op welke wijze 'de praktische samenwerking die de inheemse ingezetenen aan de Groot-Oost-Aziatische oorlog verlenen', kon worden versterkt. De Adviesraad, welks leden niet onkundig waren van de willekeur waarmee *romoesja's* òf door de inheemse bestuurders waren aangewezen òf door de Japanners waren gegrepen en weggevoerd, gaf het Japanse militaire bestuur in overweging, een Gemeen-